

АКТУАЛІЗАЦІЯ СПАДЩИНИ АНТОНА МАКАРЕНКА У ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

У статті розкрито особливості сприйняття сучасним фінським психологом Карі Мурто ключових виховних ідей українського радянського педагога А.Макаренка (1888 – 1939), викладене у книзі «Towards the well functioning community, in the hospital and in prison» (1991). Проаналізовано зіставно-порівняльний підхід дослідника (він виклав інтерпретацію підходів А.Макаренка до виховання малолітніх правопорушників у зіставленні з досвідом психологічної реабілітації військовослужбовців англійського лікаря-психіатра Максвелла Джоунза), висвітлено його позитивний погляд на досліджувані виховні феномени. Обґрунтовано наукову доцільність зіставно-інтерпретаційного методу як інструменту продуктивного педагогічного діалогу й активної реценції ідей.

Ключові слова: *Карі Мурто, А.Макаренко, Максвелл Джоунз, соціалізація, ресоціалізація малолітніх правопорушників, виховна майстерність, зіставно-інтерпретаційний метод*

Питання поширення в світі ідей видатних вітчизняних педагогів, зокрема А. Макаренка, є важливою галуззю гуманітарного діалогу культур, об'єктивно існуючим феноменом, що потребує вивчення й аналізу. Інтернаціоналізація виховних проблем дітей і молоді, серед яких - новітні різновиди безпритульності, педагогічна занедбаність, що спричиняє зростання аморальності, втрату віри в життєві сили, поширення наркоманії і злочинності, спонукає дослідників і в Україні, і за кордоном шукати адекватні засоби суспільно-педагогічного опікування та реабілітації знедоленої частини юні. Вочевидь актуалізація спадщини Антона Семеновича стає вимогою часу, бо його досвід та ідеї ресоціалізації безпритульних дітей при вдумливому прочитанні можуть “підказати” ефективні шляхи подолання цього соціального лиха. У контексті зазначеної проблеми слід підкреслити, що нині на Батьківщині педагога продовжують точитися дискусії навколо сучасної придатності його виховної теорії і практики, тоді як зарубіжні дослідники активно звертаються до його досвіду, намагаючись знайти в ньому, по-перше, можливі поради, по-друге, неупереджено встановити трансчасовий діалог з представником іншої виховної парадигми з метою зрозуміти “інше” як “своє-інше”, щоб і своє побачити як “інше-своє” [4,48].

Питаннями пошуку, висвітлення й аналізу зарубіжних досліджень, присвячених творчості А. Макаренка, займається (переважно епізодично) дуже обмежене коло вчених. Найповніше досліджені розвідки німецьких макаренкознавців, які найактивніше зверталися до ідей педагога. Аналізові доробку німецьких учених у 80-90-х роках ХХ ст. були присвячені статті Н. Абашкіної, І. Кривоноса (Україна), Л. Гриценко, І. Малініна, Ф. Фрадкіна, Т. Яркіної (Росія). Побіжно теми зацікавленості ідеями А. Макаренка в Італії, Франції, Польщі, Угорщині, Словаччині та інших країнах у загальнооглядових нарисах торкалися З.Малькова, Л. Гриценко, А. Фролов, В. Борисенков, О. Джурийський (Росія), М. Ярмаченко, В. Смаль, В. Моргун, А. Лобурець (Україна). Проте джерельний розшук і аналіз англійських публікацій, які інтерпретують спадщину українського педагога, цілеспрямовано (протягом 10 років) здійснюється лише автором цієї статті. Завдяки копіткому пошуку нам вдалося довести, що, окрім вже широко відомих праць німецьких макаренкознавців, існує масивне англійське джерельне поле, яке вимагає висвітлення і дослідження у контексті діалогу педагогічних культур, у контексті міжнародного поширення ідей та досвіду видатного вітчизняного педагога.

Розкриття мети звертання до ідей А. Макаренка, з'ясування теоретичних підходів і конкретних наукових методів їх освоєння вченими США, Великої Британії, Канади, Австралії та інших країн, що публікували свої розвідки англійською мовою, дозволяють стверджувати входження постаті Антона Семеновича до пантеону найвизначніших

вихователів-філософів світового масштабу, його визнання одним із найавторитетніших педагогів-практиків сучасності, чії думки не втрачають актуальності. Це зумовлює звернення закордонних авторів до його творів під практичним кутом зору, з метою здійснення зіставно-порівняльних досліджень виховних систем А. Макаренка та видатних зарубіжних педагогів - Я. Корчака, Дж. Дьюї, О. Нілла, Г. Кершенштайнера та ін.

Головним завданням цієї статті є аналіз інтерпретації спадщини А. Макаренка у порівняльному зіставленні з виховною практикою відомого англійського психіатра Максвелла Джоунза (1907-1990), виконаної фінським психологом Карі Мурто, який написав ґрунтовну книгу "На шляху до успішного функціонування колективу: Розвиток виховних колективів Антона Макаренка і Максвелла Джоунза" (1991) [6]. Цей твір лише згадується у статті М. Окси.

Перш ніж розпочати аналіз авторської мети і змісту твору, необхідно узгодити адекватне тлумачення низки ключових понять, якими оперує фінський психолог. Розглянемо термін "колектив". З одного боку, К. Мурто користується ним у синонімічному ряді термінів "ком'юніті" (community - спільнота, община) й "організація" (organization) [6, 21]. У його рукописі домінує термін "ком'юніті" і щодо макаренківських колективів, і щодо терапевтичної общини М. Джоунза, і щодо дитячо-юнацьких груп фінського виправного закладу - reformatory (далі вживатимемо "реформаторій"). За цим змістовим зрівнянням термінів виступає прагнення автора підкреслити "разючу схожість" зазначених виховних об'єднань. Саме це стало для Мурто відправною точкою і головною метою написання аналітичного дослідження. З іншого боку, автор добре усвідомлює, що в педагогіці радянського часу (починаючи з 30-х років ХХ ст.) термін "колектив" охоплював більш ємнісне поняття [6, 22], власне - виховну парадигму соціалістичного суспільства. Для терміна "терапевтичний колектив" (узгоджуючись із текстом, надалі вживатимемо більш придатний за суттю термін "терапевтична община") англійський лікар-психіатр М. Джоунз у своїх численних творах не вказав якоїсь чіткої дефініції. Він вважав, що окреслення в певних термінах універсальної моделі подібного колективу не лише зайве, а й може спричинити "обмеження свободи дії учасників, які створюють ці спільноти відповідно до об'єктивних життєвих умов і власного вибору шляхів оптимального лікування" [5, 73].

На нашу думку, головна відмінність смислу понять "колектив" у Макаренка [3] і "терапевтичної общини" Джоунза полягає у тому, що в першому випадку група вихованців була довготерміновим об'єднанням у межах виховного закладу закритого типу, а у другому - моделлю відкритого типу. Принципово важливо врахувати різницю кінцевих цілей виховної соціалізації порівнюваних об'єднань: метою Макаренка була не лише ресоціалізація молоді, а й формування людини з новим моральним обличчям, Джоунз мав на меті повернення в суспільство пацієнтів для повноцінного життя в ньому, але ніяк не реформування їхньої особистості. Не перераховуючи менш суттєвих розбіжностей, все ж вважаємо недоцільним синонімізувати вище згадані терміни.

Як і переважна більшість західних психологів, К. Мурто оперує поняттям "мала група", здійснюючи аналіз діяльності терапевтичних общин, хоча й не розкриває його суті. Автор вживає психологічний термін "група - ядро" (peer group) і щодо ради командирів колективів Макаренка, і щодо спонтанної неформальної групи більш відповідальних підлітків фінського виправного закладу, і щодо спеціально навчених медсестер, які вели реабілітаційну роботу з хворими.

Даючи загальну оцінку дослідженню К. Мурто, варто зазначити, що воно, по-перше, дуже злободенне за тематикою, по-друге, відзначається глибиною і ґрунтовністю змісту, а тому, безумовно, варте пильного вивчення, висвітлення й поширення серед тих, хто займається макаренкознавством і проблемою соціалізації молоді, по-третє, невідоме в Україні, по-четверте, засвідчує свіжий, нетрадиційний підхід до компаративного вивчення таких, на перший погляд, важко зіставляваних між собою феноменів, якими були досвід Макаренка і Джоунза.

Окремою важливою особливістю книги є особиста причетність її автора до розв'язання проблеми ресоціалізації важких дітей та підлітків, оскільки впродовж 70-х років ХХ ст. він працював психологом-консультантом виправного закладу (реформаторію) для хлопчиків і юнаків віком від 10 до 20 років у фінському місті Ййвєоскільо. У цій установі

перевиховували асоціально налаштовану молодь і тих, хто вчинив певні протиправні дії. За своєю організаційною структурою це був особливий заклад відкритого тішу, бо всі його вихованці вдень вільно відвідували звичайні міські школи. Як вказує К. Мурто, директор реформаторію Калеві Каіпіо, обійнявши посаду у 1971 р., почав ініціювати перебудову малоефективної системи впливів і взаємовідносин між вихователями і вихованцями, що склалася раніше. Шукаючи шлях поліпшення негативної внутрішньої обстановки, яка характеризувалась грубою поведінкою підлітків, биттям вікон, руйнуванням інвентаря, знущання старших над молодшими, прогулюванням занять, непокорю вимогам персоналу і т.п., Каіпіо та Мурто спрямували свої зусилля не на зміцнення авторитарної дисципліни і застосування фізичних покарань, а на створення атмосфери співпраці і довіри між усіма учасниками виховного процесу.

Поштовхом до початку позитивних змін у житті закладу стало запровадження щотижневих спільних зборів для обговорення різноманітних питань функціонування реформаторію і прийняття спільних рішень на демократичній і справедливій основі. Потрохи підлітки почали проймається довір'ям до директора і вихователів, а хлопці з більш розвиненим почуттям відповідальності - виявляли підтримку справедливим вимогам персоналу. Поступово - створилося ядро з вихованців, що користувалися авторитетом і в дорослих, і в дітей. Приймаючи рішення з щоденних питань життєустрою, співробітники та хлопці сукупно створювали правила життя у закладі, норми поведінки для дорослих і вихованців, що сприяло поступовій нормалізації атмосфери реформаторію. Основоположними принципами перетворень і встановлення надійності й ефективності виховної роботи, на думку Каіпіо були взаємодовіра та єдність слова і діла: все, що вирішувалося обоюдно, безумовно мало бути виконано [6, 16]. Узагальнюючи провідні засади виховання, на яких почало будуватись життя установи, Мурто описав їх у такій наступності: рівність, здоровий глузд, відкритість і чесність абсолютна справедливість, довіра, гарантування повної фізичної і душевної безпеки.

У процесі перетворень, яких зазнала спільнота реформаторію, Мурто виділив 4 послідовні стадії розвитку:

- 1) наявність незв'язаної групи малих і дорослих людей, без спільної мети і норм співжиття;
- 2) існування общини з усталеними нормативами життя, які зовнішньо приймалися більшістю членів;
- 3) поява соціалізованої общини;
- 4) формування виховної общини.

До обов'язкових умов поступального розвитку общини автор відносить утворення ядра з найвідповідальніших за вдачею вихованців, встановлення єдиних виховних норм і принципів, забезпечення адміністративно-функціональної автономії общини.

За спостереженнями фінського психолога, після досягнення четвертої - найвищої - стадії свого розвитку виховна община реформаторію поступово почала занепадати через те що з об'єктивних причин не виконувались вказані умови її прогресивного розвитку: установу залишали хлопці, які склали ядро общини, для них важко було знаходити заміну, яка відповідала б вже виробленим виховним вимогам. Але більш дошкульним було обмеження автономії закладу, яке нав'язувалося ззовні - через незгоду міської влади з виховними методами директора і т. под. У процесі пошуку варіантів зміни виховної системи закладу Каіпіо та його однодумці зверталися до досвіду організації товариств, що свого часу створювалися у Великій Британії О. Нілом, Д. Кларком, в Італії - Ф. Басальєю. На переконання Мурто, багато цінних відомостей він і Каіпіо знайшли в книжках англійського психіатра М. Джоунза. Однак вирішальну роль для практичного розвитку фінської виховної общини мали праці А. Макаренка, з якими вони вперше ознайомилися в 1974 р. «Збіжності між Макаренком (його закладами - прим.) і реформаторці у труднощах початкового періоду становлення, конфліктах із зовнішньою владною адміністрацією щодо виховних методів, які брались на озброєння, вразили і захопили нас, - пише К. Мурто. - Виховні принципи і методи Макаренка, якнайвищий

рівень розвитку створених ним колективів надихнули нас новими, натхненними перспективами і можливостями еволюції реформаторію» [6, 19].

Зумисне наводячи доволі детальну історію діяльності фінського закладу для ресоціалізації хлопців, ми переслідували такі цілі: по-перше, висвітлити ще один маловідомий але яскравий приклад використання ідей Макаренка у світовій практиці; по-друге, підтвердити наявність концептуальної спільності педагогічних принципів створення і розвитку виховних колективів у різних історичних, соціально-економічних, політичних умовах, по-третє, довести, що в книзі Мурто глибокого зіставно-порівняльного аналізу зазнали не два, як свідчить назва твору, виховні колективи, а три, тобто колективи Макаренка, терапевтичні общини Джоунза і община фінського реформаторію.

Якщо подібність проблем українського і фінського виправних закладів є очевидною вже хоча б через аналогічність складу вихованців і у зв'язку з цим через наявність певної однаковості провідних виховних цілей, то залучення автором книги у якості об'єкта компаративного вивчення терапевтичних (лікувальних) общин М. Джоунза вимагає додаткових коментарів. Сам К. Мурто так мотивує цей вибір: "Головним завданням колективного виховання і організації терапевтичних общин був вплив на особу з метою її соціалізації" [6, 21]. Тлумачачи своє дослідження як таке, що має феноменологічний характер, фінський психолог ставить мету: "крізь призму здійснюваних щоденно змін у життєвій практиці обох типів спільнот (виховних - прим.) та враховуючи зміни в соціальній структурі життя відповідних країн, виявити і показати "приховану" стратегію розвитку, так би мовити, сховане знання про шляхи досягнення одержаних виховних результатів".

Побіжно характеризуючи монографію К. Мурто, зазначимо, що, окрім теоретично обґрунтованого у передньому слові наукового апарату дослідження, вона містить чотири розділи, перший з яких складається з 6 параграфів і присвячений організації і діяльності колективів А. Макаренка, принципам і методам їх функціонування, виховним ідеям педагога. У другому розділі (7 параграфів) висвітлюється й аналізується діяльність М. Джоунза, який упродовж 30-60-х рр. ХХ ст. займався створенням терапевтичних общин у 4 лікувальних закладах Великої Британії. Третій розділ (7 параграфів) присвячений зіставно-порівняльній характеристиці стадій розвитку, функцій, систем цінностей колективів Макаренка і терапевтичних общин Джоунза, а також порівнянню особистісних якостей цих видатних людей. Останній розділ (3 параграфи) - екстраполяція сучасних західноєвропейських і американських соціологічних та психологічних теорій, які тлумачать взаємозв'язки, взаємовпливи в соціальних групах, можливі варіанти їх перетворень згідно зі згаданими цілями, на виховний досвід Макаренка / Джоунза для встановлення подібності, відмінностей і особливостей.

У процесі роботи К. Мурто спирався на широку бібліографічну базу, яку склали не лише твори Макаренка, але й інтерпретаційні дослідження німецьких, радянських, угорських, чеських макаренкознавців. Це дозволило йому проаналізувати соціальні передумови виникнення колонії ім. М. Горького, а згодом - комуни ім. Ф. Дзержинського, прослідкувати процес еволюції цих колективів, рушійні цілі і методи колективної педагогіки. У підсумку автор висуває такі узагальнюючі тези: а) розвиток макаренківських колективів проходив не за довгостроковими, заздалегідь запланованими напрямками (автор навіть стверджує відсутність свідомої стратегії їхнього розвитку, бо вважає, що колективи еволюціонували у ході розв'язання проблем і протиріч щоденного буття); б) квінтесенцією такого розвитку було практикування обговорень усіх нагальних проблем на спільних відкритих зібраннях, де кожний вихователь і вихованець переймався духом солідарності і власної причетності; в) зміцнення й успіхи колективу стверджували почуття власної гідності його членів, надихаючи на подальший рух, чим, наприклад, пояснюється успішна організація індустріального виробництва [6, 75-76].

Методично прослідковуючи становлення, розвиток й удосконалення прийомів і методів, що застосовував Джоунз для реабілітації і лікування людей з нервово-психічними девіаціями (переважно неорганічного походження), Мурто підкреслює, що лікар не лише сам створював й очолював терапевтичні общини у лікарнях, а й зумів перетворити цілу психіатричну лікарню (Dingleton Hospital) у подібну общину. Межі однієї статті не дозволяють повно представити багатоаспектну і довготривалу діяльність цього вченого-практика. Проте з метою показу спільних рис і наявних відмінностей виховних досвідів Макаренка і Джоунза необхідно хоча б окреслити діяльність останнього, виділивши в ній найсуттєвіше. Для цього проаналізуємо основні засади його роботи в Henderson Hospital (1947-1959), де він застосував і максимально розвинув свої ідеї і досвід, накопичений у лікарнях Mill Hill та Dartford (1938-1947). Джоунз запровадив загальні збори общин, які спрямовувалися на усунення госпітальної ієрархії та бар'єрів між персоналом і пацієнтами, на зміни у ставленні хворих до свого стану, на виокремлення і підтримку групи відповідальних пацієнтів, здатних впливати на решту, на застосування у лікуванні методу психодрами, що сприяв поглибленню спільних обговорень, зближенню членів общини і забезпеченню їх більшої (моральної) безпеки. Вже у Dartford Hospital, куди Джоунза було запрошено для організації реабілітаційної роботи з колишніми військовополоненими, що не змогли адаптуватися до мирного життя, психотерапевт почав практикувати впровадження виробничо-трудова ситуацій (трудова терапія), які дозволили відкрити нові ефективні шляхи залучення пацієнтів до співпраці і заклали підвалини общинної психіатрії (community psychiatry). Невпинна реалізація всіх вказаних методів, що призводила до позитивних результатів, стимулювала пошук нових напрямків діяльності общини і сприяла підвищенню самооцінки її персоналу [6, 98].

У лікарні Henderson Hospital, яку Джоунз вважав "першою дійовою, демократичною терапевтичною організацією", він одержав можливість відразу розгорнути реабілітаційну виховну роботу в усіх напрямках (загальні збори, групова терапія, трудотерапія, психодрама), спираючись на накопичений попередній позитивний досвід. Але специфічний

контингент хворих, що складався переважно з безробітних-невротиків, вимагав пошуку нових підходів. Так виникла необхідність навчити медсестер проводити після загальних зборів повторні обговорення (reviews), але у вузькому колі (group) пацієнтів, при цьому наголос робився саме на ш reviews з наступними доповідями медсестер щодо результатів загальних зборів. На думку Мурто, саме така практика лягла в основу теорії соціального тренінгу, запропонованої Джоунзом [6, 103]. Запроваджена ним трудотерапія стала невід'ємною частиною терапевтичного процесу, хоча лікар припинив включати хворих у трудові колективи поза стінами лікарні, що практикувалося у Dartford Hospital. Особливого значення психіатр надавав розвитку і взаємодії персоналу як уособленню специфічної формальної малої групи у складі общини, а також активізації ролі пацієнтів, наприклад, шляхом обрання їх керівниками трудових груп. Останнім варіантом створення Джоунзом терапевтичної общини стала така співпраця у шотландській психіатричній лікарні містечка Dingleton (Dingleton Hospital), котра відрізнялась традиційно-консервативним підходом до лікування. Цей досвід мав яскраво забарвлену медичну специфіку через тісний зв'язок із суто психіатричною проблематикою.

Зіставно-порівняльний аналіз ідей і практики Макаренка і Джоунза, наведений у книзі Мурто, враховує зовнішні, тобто соціально-економічні, політичні, історичні чинники, що впливали на розвиток цих виховних експериментів. Відразу підкреслимо тяжіння автора до віднайдення подібностей, а не до випинання розбіжностей. Порівнюючи системи цінностей, в межах яких творили діячі, Мурто наголошує: “не зважаючи на відмінності суспільних систем та історичних періодів, вони обидва визнавали важливість встановлення базового рівня демократії як найнеобхіднішої умови індивідуального розвитку особистості, виступали за соціальну справедливість” [6, 165-166]. Розбіжності ціннісних позицій, з точки зору фінського дослідника, зумовлені тим, що Джоунз виступав за демократизацію світової спільноти, тоді як Макаренко поділяв комуністичні ідеали свого соціуму. Розглядаючи теоретичні підходи Макаренка до виховання, які автор назвав соціально-психологічними, і підходи Джоунза до терапевтичної реабілітації, що визначені дослідником як психодинамічні, К. Мурто констатує множинні збіжності в їх практичній діяльності, а також в обраних шляхах розвитку своїх колективів Він пояснює це притаманним їм обом здоровим прагматизмом і прихильністю до ідей рівності та демократії. Звідси логічно випливає його твердження “фактичної подібності стратегії розвитку керованих ними общин” [6, 242].

Через обмеженість обсягу статті не вдаватимемося до розширеного перерахування очевидних збіжностей шляхів розвитку макаренківських колективів і терапевтичних общин. Спинимося лише на оцінці особистісних якостей талановитих вихователів, яку висловив К. Мурто. Він стверджує, що саме наявністю непересічних індивідуальних якостей Макаренка і Джоунза та вмінням переборювати труднощі, спричинені зовнішніми обставинами усіх видів, слід пояснювати їхні успіхи як творців Фінський дослідник пише: “їхні таланти, харизматичність і виховна майстерність тісно перепліталися з внутрішніми сумнівами, а компенсацією цього почасти слугувала чітка мотивація мети та дій, що так необхідна для втілення в життя видатної виховної роботи, здійсненої ними” [6, 242].

На завершена К. Мурто зазначає, що ідеї цих двох діячів склали новий етап еволюції виховного мислення і, вочевидь, перекликаються з ідеями соціології пізнання П. Бергера, Т. Лукмана у питанні конструювання соціальної реальності. Однак автор не згадує про збіжності ідей засновника соціоматрії Дж. Морено [2] з поглядами Макаренка / Джоунза. не коментує методу психодрами англійського психіатра у контексті робіт творця цього методу Дж. Морено, не апелює до праць засновників теорії малих груп Ч. Кулі. Е. Мейо, Дж Хоманса, хоча, по суті, оперує і їхніми розробками.

Згадаємо ще один нюанс - зацікавленість К. Мурто питанням: чи був Джоунз обізнаний з книгами Макаренка? Листуючись з англійським лікарем, фінський дослідник одержав на своє запитання ствердну відповідь, але настирливо бажав встановити ступінь обізнаності Джоунза з методами Макаренка, для чого неодноразово повертався з листах до цієї теми. Однак Джоунз, визнаючи спочатку своє знайомство з книгою “Дорога до життя” (англійська версія Педагогічної поеми), в одному в листів до Мурто зазначив, що радянський педагог критикував теорію вільного виховання, що не співпадало з його власною точкою зору, хоча, в цілому, він був у захваті від досягнень Макаренка [6, 204]. К. Мурто, глибоко

вивчивши праці Джоунза, все ж вважає, що Джоунз добре знав ідеї “Педагогічної поеми”, хоча ніколи і ніде не посилався на неї.

У підсумку до статті зазначимо, що зіставно-інтерпретаційні методи осягнення “чужої” спадщини (ідей), як інструмент ведення продуктивного педагогічного діалогу в межах більш загального культурного, сприяють творенню історії, яка є безперервним діалогом культур і народів [1]. Проектуючи деякі положення широкого видового поняття “діалог культур” на його часткове відгалуження - “педагогічний діалог”, доходимо висновку, що у порівняльній педагогіці діалог передбачає входження однієї педагогічної культури у світ іншої, їх взаємопорозуміння або полеміку, але в будь-якому разі забезпечує взаємозбагачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библер В. Диалог. Сознание. Культура // Одиссей. Человек в истории. - М., 1989.
2. Зязюн І.А. Дж.Морено і А.Макаренко про соціометрію взаємин у групі // Педагогіка і психологія. - 1998. -№1. - С.189-194.
3. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса/ Пед. соч. : В 8т. - Т. 1. - С.267-329.
4. Поляков Л.В. Понимание в истории как история понимания // Загадка человеческого понимания. - М., 1991.
5. Jones M. Social psychiatry. In the community, in the hospital and in prison - Springfield (Illinois), 1962. - 184 p.
6. Murto Kari. Towards the well functioning community: The development of Anton Makarenko and Maxwell Jones' communities. - University of JYVASKYLA, 1991. - 270 p.